

TÜRKİYE’NİN KARADENİZ-KAFKASYA VIZYONU VE PERSPEKTİFLER

Doç. Dr. Elif Hatun ÖNAL-KILIÇBEYLİ

Çukurova Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü

Özet

Karadeniz’e kıyıdaş ülkelerin siyasal, ekonomik değişimi yüzyıllar boyu yüksek gerilimlerle sürse de; toplumsal değişim, kültürel etkileşim de bu coğrafyada yüzyıllardır aynı yoğunlukla süregelmekte ve beklentiler ötesinde kurumsal düzenlemeye doğrudan etki etmektedir. Bu çalışmanın amacı, değişen dünya sisteminde ‘değişim dinamiklerini’ de yeniden,yeni egemenliklerle dönüşen Karadeniz ve Kafkasya devletlerindeki içsel ve dışsal etkenlerin gelişimini bu ortak coğrafyada ‘risk toplumu’ anlayışını en düşük oranda gerçekleştirebilme sürecini açıklayabilmektir. Karadeniz’in ve Kafkasya’nın kendine özgün durumlarını 21.yüzyılda Türkiye açısından değerlendirecek olan bu çalışma, başta ekonomik ve siyasal barışın ve olası risklerin de güvenlik yaklaşımları çerçevesinde inceleyecektir. Bu makalede, tarihsel kronolojik esasa göre düzenlenmiş bölümleriyle Karadeniz ve Kafkasya’nın ekonomik, siyasal ve toplumsal durumu hem bölge hem de Türkiye için önemi tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler : Karadeniz, Kafkasya, Rusya, Türkiye, Ekonomi politik

Giriş

21.yüzyıl ve ötesi üzerine perspektifler ortaya koyma çabası olmasına rağmen, Karadeniz kendi yüzyıllar boyu yaşadığı siyasal, ekonomik ve toplumsal gelişmeleriyle her daim dünya tarihinde önemli konu olmaya devam edecektir. 18 Ağustos 1991 tarihinde, başkent Moskova’da Rusya Federasyonu’nun yöneticileri ve Komünist Parti Merkez Komite üyelerinin eşsiz tekno-siyasi eksiklikleri nedeniyle Sovyetler Birliği’nin sonunu getirdiler. Sovyetler artık tarihi olmuş ve dünya kapitalizmi yeni bir bakir alana sahip oluyor; Francis Fukuyama’nın ‘Tarihin Sonu’ gerçek oluyordu.

Soğuk Savaş’ın sona ermiş ve geniş bir Avrasya coğrafyası önlenemez hızlı değişim girdabına girmiştir. Değişim, neoliberallerin beklediği fırsattı. Öncelikle bu beklenmedik bitirme, Doğu

Avrupa, Orta Asya, Kafkasya'da siyasi anlamda şok yarattı; sonra da tüm dünya ülkelerinin üzerinde daha fazla ya da daha az etki ve şaşkınlıkla yaşandı. Bu olaylar, küreselleşmenin engelsizliğinin, tüm yeni egemen ülkeler için dönüşüm sürecinin kaçınılmazlığı yaşanmaya başladı. Ve neoliberal yaklaşımla siyasi, ekonomik ve sosyal yapısına göre tek tipte yerleşmeye başladı. Ve başta ABD ve Fransa merkezli düşünce kuruluşları tarafından jeopolitik teorilere yeniden dönüşüm oldu.

Karadeniz ve bölgesi, reelpolitik olarak bir kez daha ön plana çıktı. Türkiye'nin 1952 yılından beri bir NATO üyesi olmasına rağmen, NATO kurumsal düşüncesinde Karadeniz'e yeni liman veya askeri üs amacı yeniden oluşmaya başladı. Karadeniz henüz kapitalizm tarafından neoliberal ve neorealist politikalar yaradımıyla işlenmemiş 'ham bir bölge' olarak öne çıktı.. Yeni siyasi manevralar, yeni teorik görüşler ile 'Risk Toplumu' kavramı baskın hissediliyordu. Karadeniz bölgesinde jeopolitik düşüncelerini değişimi yaşanırken bir yanda; diğer yanda bölge-içi aktörler olarak Türkiye, Rusya, Ukrayna görünmektedir. Ancak Kafkasya'dan Atlantik ötesini sesini duyurmak isteyen Gürcistan da aktif görülüyordu. Kafkasya'nın mağrur devleti Azerbaycan, Hazar havzasında en verimli üretim ve anında dünya piyasasına arz ettiği hidrokarbon ürünleri ve türevleri ile önemli bir ülke statüsünde iken, bunu gururlu ve olgun bir tutumla ortaya koyuyor; bölgeyle ve dünya ile barışık bir diplomatik yolu izliyor; sadece huzursuz komşusu Ermenistan dışında, tüm dünya tarafından takdir, sempati ve beğeni topluyordu. Geleneksel jeopolitiğin ana fikirler bağlamında 'güç ile denge' olabileceği düşüncesinde Uluslararası İlişkiler, sadece realist düşüncenin bir mirası olabilir. Bu çalışmanın temel argümanı Karadeniz bölgesinde Türkiye'nin uluslar arası hukuka saygılı, bölgesel düzeyde tarihsel kültürel değerlerini koruyan ve önemseyen barışçıl bir ülke olduğudur. Bu değer-temelli anlayışla ve tüm Karadeniz kıyı devletler için yasal haklarını ve kültürel değerlerini güçlendirerek kendisi için işlevselliği artırılmış, ulusal çıkarlarında dengeli ve saygılı tutumuyla karşılıklı güveni geliştiren bir devlet değişikliğini yaratabilir.

1. Karadeniz'de Tarihsel Arkaplan

Karadeniz tarihsel yanı sıra birçok jeopolitik oluşumların bir kavşak olmuştur. Karadeniz Atlantik Okyanusu'nun bir parçası olan Güneydoğu Avrupa ve Küçük Asya'nın arasında bir iç denizdir. Bu Türk Boğazları (İstanbul ve Çanakkale) ve Marmara Denizi ile, Kerç Boğazı ve Azak Denizi'ni Akdeniz'e bağlar. 1990'larda başlayan, Karadeniz bölgesi Güney Doğu Kuzey'den bölgesel işbirliğini geliştirme, çeşitli çevrelerinden biri olarak daha geniş bir Avrupa bütünlüğü olarak hazırlanmıştır. 15. ve 17. yüzyıllarda, Karadeniz komşu hükümetler ve halklar arasında ticareti destekleyen şirketler, en önemli ulaşım hatlarının kesiştiği bir yer

olarak Boğazlar-Karadeniz-Kerç bağlantısını kabul etmiştir. Karadeniz bölgesel güçler tarafından yüzyıllar boyu hükümlenir ve yüksek-denetlenir-bölge durumunda kaldı; İlk Osmanlı İmparatorluğu, daha sonra Rus İmparatorluğu altında kalan kontrollü adalar, kıyı şeridi ve ayrıca Hanlıklar, Beylikler egemenliklerini de yaşamıştır. 1917 sonrasında, Ekim Devrimi'nin, Rus İmparatorluğuna son vererek, Çarlığın tüm malvarlığı ve topraklarının yeni sahibi Sovyet Rus devleti olmuştur.

Karadeniz bölgesinde jeopolitik kontroller ve 18. yüzyılda başlayan yayılcı politikasının güçlüğünü, Barbara Jelavich üç ciltlik kitaplarında ayrıntılı açıklamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Rus yayılcı politikası 1736 yılında yeni bir kampanya başlatılmış, ve tolumun yeterli tepkisini alan daek devam edilmiştir.

21 Temmuz 1774 tarihinde imzalanan Küçük Kaynarca Anlaşmasına kadar, Türkiye ile Çarlık Rusyası arasındaki savaş iki yıl daha devam etmiştir. Rusya topraklarında bir artışa neden olan bu anlaşma, Karadeniz ve Azov bağlantı noktası oldu; Kırım Hanlığını da bağımsız bir devlet olarak tanıdı. Moldavya ve Eflak Prensiği, Rus birlikleri tarafından işgal edilmişti, din özgürlüğü ve iyi hükümet muhafaza edilmesi koşuluyla Porte kontrolüne iade edildi.

Küçük Kaynarca Antlaşması dolayısıyla kayda değer bir yenilgi kalesi Osmanlı İmparatorluğu idi. Karadeniz üzerinde kontrol sağlamak için ilgi ve girişimciliğini kaybetti; Rus tarafı Beyliklere müdahale hakkını resmen tanınmasını sağladı. Ve Karadeniz bölgesinde, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi, ekonomik eylemleri hammadde çıkarımını olumsuz etkilemiştir. Ama imparatorluklar çağında, Birinci dünya savaşı sonrası değil, iki yeni egemen devlet arasında herhangi bir uyuşmazlık günümüze kadar Karadeniz havzasında veya kıyılarında yaşanmamıştır. Tabii ki, Montrö Sözleşmesi bu huzurlu iklimi son derece olumlu etkileyen unsurdur.

2. Türk Boğazları

"Türk Boğazları" terimi, bu boğazlarla ilgili uluslararası düzenlemelerde, Çanakkale Boğazı'nı, Marmara Denizi'ni ve İstanbul Boğazı'nı kapsayan bir terim olarak kullanılır 40. Karadeniz ile Ege Denizi'ni birbirine bağlayan İstanbul Boğazı, Marmara Denizi ve Çanakkale Boğazı geçiş açısından her zaman bir bütün sayılmıştır Karadenizin Karadeniz bölgesinde bulunan

devletler çerçevesinde kalabilmesi, güvenlik ve istikrar bağlamında temel unsuru niteliğindeki Montrö Sözleşmesidir. Bu durumda, 1936 yılından bu yana Montrö Sözleşmesi'nin başarılı bir şekilde uygulanması dikkatle Sözleşmede öngörülen bir denge kanıtıdır. İlk etapta Montrö Sözleşmesine ilişkin düşünceler, uzun vade olarak düşünülse dahi, bunun seksen yıl boyunca değil, yirmi yıl boyunca yürürlükte kalması bekleniyordu (Doğru S., 2013, s.128-167).

Öncelikle "Türk Boğazları" terimi, bu boğazlarla ilgili uluslararası düzenlemelerde, Çanakkale Boğazı'nı, Marmara Denizi'ni ve İstanbul Boğazı'nı kapsayan bir terim olarak kullanılır. Karadeniz ile Ege Denizi'ni birbirine bağlayan İstanbul Boğazı, Marmara Denizi ve Çanakkale Boğazı geçiş açısından her zaman bir bütün sayılmıştır

Tarihen sabittir ki, Boğazları kontrol altında tutan her devlet sonunda Karadeniz üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışmıştır. Gerçekten de Boğazlar'ın iki tarafındaki ana topraklara hükmeden devletler, Bizans ve Osmanlı örneklerinde görüldüğü gibi, bunu başarmıştır (Doğru S., 2013, s.128). İstanbul Boğazı, Marmara Denizi ve Çanakkale Boğazı'ndan oluşan Türk Boğazları, toplam 164 mil 38 uzunluğunda olup, coğrafi konumu, fiziki yapısı ve sui generis özellikleriyle, deniz ulaştırması için kullanılan Takımda devletlerinin sahip olduğu takımda sularında oluşan boğazlardan geçiş hakkıdır. Türk Boğazları

1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi uyarınca böyle bir ad hoc geçiş rejimine bağlı bulunmaktadır. Bu kapsamda, Türk Boğazları özellikle iki bakımdan uluslararası öneme sahiptir:

- a) Stratejik ve askeri,
- b) Ekonomik ve ticari.

Boğazlar'ın stratejik ve askeri bakımdan önemi, bir yandan, Asya ile Avrupa arasındaki bağlantıyı ve öte yandan Karadeniz ile Akdeniz ve oradan da okyanuslar arasındaki bağlantıyı sağlamasından kaynaklanmaktadır. Başka bir deyişle, bir yandan, Asya ile Avrupa arasındaki karadan bağlantı sağlanması yoluna gidildiğinde, diğer yandan Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin Akdeniz'e ve öteki açık denizlere çıkışında ya da Karadenize girmelerinde Boğazlar'ın askeri amaçlı doğal bir engel olarak kullanılma olanağı vardır. Dolayısıyla,

boğazları elinde tutan bir askeri kuvvet kara ve deniz harekâtları bakımından coğrafyanın sağladığı üstünlüğü kendi lehine kullanma imkanına sahip olacaktır (Doğru S., 2013, s.128).

Boğazlar'ın ekonomik ve ticari önemi ise, sözünü ettiğimiz gerek Asya Avrupa karayolu bağlantısının ve gerekse Karadeniz-Akdeniz deniz yolu bağlantısının ticari amaçlarla kullanılmasından ileri gelmektedir. Nitekim, meşhur ipek yolu için olduğu gibi, Türk Boğazları günümüzde hem karayolu taşımacılığı hem de İstanbul Boğazında "Marmaray"ın hizmete girmesiyle demiryolu taşımacılığı ve dünyada ticarete konu olan malların %90'nın taşındığı deniz yolunun önemli bir hattını oluşturmaktadır. Antik çağlardan bu yana tarihin her döneminde böyle bir öneme sahip olan Boğazları elinde tutan devletler bu durumun hem çeşitli yararlarını görmüşler hem de bazı zararlarına katlanmak zorunda kalmışlardır. Bu kapsamda, geçmişte, başta Türkiye Cumhuriyeti olmak üzere Boğazları elinde bulunduran devletler zaman zaman bu bölgeyi ele geçirmek isteyen devletlere karşı güvenliklerini ve ülke bütünlüklerini sağlamakta birtakım zorluklarla karşılaşmışlardır (Doğru S., 2013, s.166).

Marmaray, İstanbul'un Avrupa ve Asya yakalarındaki demiryolu hatlarını İstanbul Boğazı altından geçen bir tüp tünelle birleştiren 76 km'lik bir demiryolu iyileştirme ve geliştirme projesidir. Böylelikle, Asya ile Avrupa kıtası demiryoluyla da birbirine bağlanmıştır. Sami Doğru, askeri alanda dostluklarının arandığı ve dolayısıyla belirli bir siyasi itibar ve etkinliğe sahip oldukları da gözlenmektedir. Boğazlar'a tarihsel süreçte atfedilen önem, Sovyetler Birliği'nin dağılması ile Karadeniz'de yeni devletlerin ortaya çıkması; Bulgaristan'ın ve Romanya'nın Avrupa Birliği'ne üye olması; Tuna nehri aracılığıyla Kuzey Denizi'ne kadar nehir yoluyla ulaşılabilmesi; gelişen ekonomiler nedeniyle ithalat ve ihracatın bölgede artması ve bunun deniz trafiğine yansımaları ve hepsinden en önemlisi belki de "Yeni Basra Körfezi" diye de adlandırılan "Hazar Denizi ve Orta Asya Petrolleri"nin dünya pazarlarına ulaştırılmasının en ekonomik yolunun Türk Boğazları olması nedeniyle, günümüzde de giderek artmaktadır. Nitekim, Türk Boğazları'ndan geçen gemi sayısı her geçen gün artmaktadır. 1938 yılında İstanbul Boğazı'ndan geçen gemi sayısı 48 yaklaşık 4.500 iken 201 yılında geçiş yapan gemi sayısı yaklaşık 47.442'e ulaşmıştır. Bu sayının 9.007'sini tehlikeli yük taşıyan gemiler oluşturmuştur (Doğru S., 2013, s.123-169).

3. Sonuç

Karadeniz bölgesi stratejik öneme sahip, sadece büyümeye bağlı olmayan, aynı zamanda 21. yüzyılın ikinci onbeş yılında ilgi odağı olarak kalmaya devam edecektir. Rusya bu süreçte, Karadeniz'de siyasal etkisini farklı araçlar kullanarak yeni stratejiler oluşturmayı da geliştirdi.

Karadeniz bölgesinde Rus dış politikası, 2000 yılından itibaren neo-realist ilkelerine dayanan ve uzman I.Kolbinskaya raporunun üzerine belirtildiği gibi açıkça jeoekonomik açıdan ve jeostratejik olarak motive etti. Rus dış politikasının Karadeniz ve Kafkasya için çok açık politikalarını söylemek pek de mümkün olmamakla beraber; bölgesinde kendisinden başka bir 'Ayl' istemeyen ve SSCB dönemindeki bölgesel etkiyi doğrudan yerine getirme isteği oldukça açıktır. Bu noktada, Rus dış politikaları dahilinde yer alan BDT, BRICs, BMGK, ASEAN, SCO içinde CSTO (Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü), AGİT, EurAsEC, Troyka gibi bölgesel ve uluslararası örgütler içinde de aktif ve karar verici olma/ana aktör olma özelliğini korumaktadır. Ve şimdi, Rusya 'kazan-kaybet' oyunu tekrar çalışıyor; ama sadece galibiyet amaçlayarak. Oyun teorisinin bütün olasılıkları dahilinde, Rusya, Karadeniz bölgesinde ana aktör olarak güçlü bir rol oynar. Bölge-dışı siyasi güçler dışında 'Başat güç', Rusya ve Türkiye'dir. Rusya ulusal çıkarları konusunda tavizsizdir. Avrupa-Atlantik güçleri çok fonksiyonlu ortaklıklar oluşturabilir, ancak bunu Karadeniz'de uygulamak Rusya'ya karşı olacağından mümkün görülmemektedir. Çoklu vektör dengeli ve ayırt edici özelliği vardır. Öyle görünüyor ki dış etkenlerin Karadeniz'i etkilemek amacı, dış aktörler ve koşullar Rusya'nın Karadeniz politikası davranış ve (böylece Hazar enerji politikasına, Batı ile Kafkas devletleri, ilişkilerde durum, bölgesel sorunlar ve dahil) stratejik yönelimi kesin ve vazgeçilmezdir.

Karadeniz'de Türkiye ve Rusya güçlü iki aktör devlettir. Ve her ikisinin de bölgedeki etkinliğinin devam etmesi için bölge-dışı gelişmiş devletleri Karadeniz'e almaması bir tercih olabilir. Rusya eski SSCB coğrafyasında yine güçlü ve yine ulusal çıkar - ulusal stratejileri doğrultusunda Karadeniz ve Kafkasya'da etkinliğini tavizsiz sürdürmektedir. Türkiye'nin de Karadeniz ve Kafkasya ile verimli işbirliği için net, somut hedefleri amaçlayan stratejilerle donanmış bir Karadeniz-Kafkasya politikasına gereksinimi vardır. Türkiye, dış politik araçlarını diplomasi yoluyla başarıyla uygulayan bir ülkedir. Hem Karadeniz hem de Kafkasya'da Türkiye'nin ulusal çıkarları doğrultusunda orta ve uzun vadeli olmak üzere yeni bir stratejik plan hazırlama gereksinimindedir. Barış ve güven inşasının başta Türkiye ile Rusya olmak üzere yapılanması şarttır. Kasım.2015 de Türkiye-Suriye sınır ihlalinde bulunan Rus Hava Kuvvetlerine bağlı SU-24 jetinin düşürülmesi krizi, her iki ülkenin ilgi ve karşılıklı anlayışı çerçevesinde çözümlenmek durumundadır; geçen her zaman her iki ülkenin kendi bölgesel gelişimi, işbirliği ve etkinliğinin düzeysel olarak azalmasına ve dolaylı olarak her iki ülkenin çok yönlü kayıplarına neden olacaktır. Barış, olumlu tüm gelişmelerin gerçekleşmesi için zorunlu olan tek ve vazgeçilmez unsurdur.

Kaynakça

1. Ascherson N.(2001) Karadeniz. Türkiye İş Bankası Yayınları. İstanbul. 2001
2. Doğru S.(2014) Türk Boğazlarının Hukukî Statüsü : Sevr ve Lozan'dan Montrö'ye Geçiş Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Cilt: 15, Sayı: 2, 2013, s.123-169 (Basım Yılı: 2014)
3. Kılıçbeyli E.H.(2015), The Russian Influence on the Black Sea Region. 4. ULUSLARARASI MAVİ KARADENİZ KONGRESİ: Siyaset,Ekonomi ve Toplum. Çatışma Çözümü, İşbirliği ve Demokratikleşme için Yerel ve Uluslar arası Perspektifler.Kongre bildirileri Tam metinleri.. İstanbul.
4. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. "Türk Boğazları", (<http://www.mfa.gov.tr/turk-bogazlari.tr.mfa>)(et.06.06. 2016).